

ΚΙΕΡΑΝ ΣΕΤΙΥΑ

ΣΤΑ ΜΙΣΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Φιλοσοφικός οδηγός

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Μυρσίνη Γκαανά

 ποταμός

ΑΘΗΝΑ 2019

KIERAN SETIYA

Στα μισά της ζωής: Φιλοσοφικός οδηγός

Kieran Setiya, *Midlife*

Copyright © 2017 by Princeton University Press

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without permission in writing from the Publisher.

© για την ελληνική γλώσσα, 2019, Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Επιμέλεια: Δημήτρης Καρακίτσος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Δάφνη Κουγέα

Σχεδιασμός, σελιδοποίηση: Βίβιαν Γιούρη

Εκδόσεις ΠΟΤΑΜΟΣ

Ξενοκράτους 48, 106 76 Αθήνα, τηλ. 210 7231271, fax 210 7254629

www.potamos.com.gr, info@potamos.com.gr

ISBN 978-960-545-136-3

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλυσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Εισαγωγή</i>	11
I. <i>Σύντομη ιστορία της κοίσης μέσης ηλικίας</i>	17
II. <i>Αυτό είναι όλο;</i>	47
III. <i>Χαμένες ευκαιρίες</i>	79
IV. <i>Αναδρομή</i>	109
V. <i>Κάτι να προσδοτώ</i>	143
VI. <i>Ζώντας στο παρόν</i>	173
<i>Συμπέρασμα</i>	209

*Αν δεν είμαι για τον εαυτό μου,
ποιος θα είναι για μένα;
Κι αν είμαι για τον εαυτό μου μόνο,
τι είμαι;
Κι αν όχι τώρα, πότε;*

Ραβίνος Χιλέλ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Υπάρχει μια ιστορία με δύο σπουδαίους ραβίνους τον πρώτο αιώνα π.Χ. Ο Σαμάλι είναι αυστηρός, δογματικός, απόλυτος. Ο αντίπαλός του, ο Χιλέλ, ακριβώς το αντίθετο: ανθρώπινος, ευέλικτος, ανοιχτός. Η ιστορία λέει για έναν εθνικό που συμφωνεί να ασπαστεί τον ιουδαϊσμό με την προϋπόθεση να διδαχτεί την Τορά ενώ στέκεται στο ένα πόδι. Ο Σαμάλι τον έδιωξε με περιφρόνηση και ο άνθρωπος πηγαίνει στον Χιλέλ, που τον δέχεται λέγοντας, «Αυτό που σου είναι ανυπόφορο, μην το κάνεις στον διπλανό σου. Αυτή είναι όλη η Τορά. Τα υπόλοιπα είναι σχόλια. Πήγαινε να μελετήσεις τώρα».

Αυτό το βιβλίο γράφτηκε στο πνεύμα του Χιλέλ, τα λόγια του οποίου είναι χαραγμένα στην επιτύμβια στήλη του. Όπως το Ταλμούδ, έτσι και η φιλοσοφία μπορεί να είναι απαγορευτική και δυσνόητη. Το γνωρίζουμε καλά: προσπαθήστε να διαβάσετε Καντ ή Αριστοτέλη. Ωστόσο τα πράγματα δεν είναι και τόσο άσχημα. Ο Χιλέλ δεν απορρίπτει τις πιο απαιτητικές μορφές μελέτης: κλείνει με

την προτροπή για μελέτη. Πιστεύει όμως ότι το μήνυμα του ιουδαϊσμού μπορεί να μεταδοθεί με απλό τρόπο και πως αυτό είναι τόσο σημαντικό ώστε να αξίζει να το δοκιμάσει κανείς ακόμη κι αν κινδυνεύει να φανεί αφελής.

Αυτό πιστεύω για τη φιλοσοφία. Δεν θα μπορούσε να επιβιώσει χωρίς φιλοσόφους που η επιμονή τους να απαντήσουν στα πιο δύσκολα ερωτήματα τους οδηγεί σε αδιέξοδα. Αλλά παρόλες τις διαφωνίες, τις αβεβαιότητες και τις περιπλοκές της, η φιλοσοφία έχει πολλά να προσφέρει σε όσους βρίσκονται στη μέση ηλικία και αναρωτιούνται πώς να ζήσουν μια ανθρώπινη ζωή.

Έχω επενδύσει προσωπικά σ' αυτή την ιδέα, και όχι μόνο επειδή βιοπορίζομαι διδάσκοντας φιλοσοφία. Άρχισα να σκέφτομαι για τη μέση ηλικία πριν από περίπου έξι χρόνια, στην τρυφερή ηλικία των τριάντα πέντε. Επιφανειακά, η ζωή μου πήγαινε καλά. Είχα μια σταθερή οικογένεια και καριέρα. Ήμουν μόνιμος καθηγητής σε ένα καλό τμήμα σε μια συμπαθητική πόλη στα Μεσοδυτικά. Ήξερα ότι ήμουν τυχερός που μπορούσα να κάνω αυτό που αγαπούσα. Κι όμως ένιωθα ένα κενό μπροστά στην προοπτική να συνεχίσω να το κάνω ακόμη περισσότερο, στην αναμενόμενη ακολουθία των επιτευγμάτων που εκτείνεται ως τη συνταξιοδότηση, την παρακμή, το θάνατο. Όταν σταματούσα λίγο για να σκεφτώ τη ζωή που είχα δουλέψει τόσο σκληρά για να χτίσω, ένιωθα ένα δυσάρεστο μείγμα νοσταλγίας, μεταμέλειας, κλειστοφοβίας, κενού και φόβου. Περνούσα κρίση μέσης ηλικίας;

Μπορείτε να πείτε πως ήμουν (και είμαι;) πολύ νέος για κρίση μέσης ηλικίας. Το εκτιμώ, αν και πρέπει να προετοιμαστείτε για το δεύτερο κεφάλαιο. Και τελικά, δεν συμφωνώ. Αυτό που με κατέβαλε ήταν τα υπαρξιακά ερωτήματα της μέσης ηλικίας, ερωτήματα που δεν είσαι πολύ νέος για να θέσεις στα τριάντα πέντε. Μπορείς να τα σκεφτείς στα είκοσι ή στα εβδομήντα, αν και είναι ιδιαίτερος καιρία όταν φτάνει κανείς στην ηλικία μου. Είναι ερωτήματα απώλειας και μεταμέλειας, επιτυχίας και αποτυχίας, σχετικά με τις ζωές που ήθελες και τη ζωή που έχεις. Είναι ερωτήματα θνητότητας και πεπερασμένου, του κενού μπροστά στην επιδίωξη στόχων, όποιοι κι αν είναι. Τελικά, είναι ερωτήματα σχετικά με τη χρονική δομή της ανθρώπινης ζωής και των δραστηριοτήτων που την καταλαμβάνουν. Αυτό είναι ένα βιβλίο όχι μόνο για τη μέση ηλικία αλλά για όσους δυσκολεύονται με την έννοια της μη αναστρεψιμότητας του χρόνου.

Πρόκειται για ένα έργο εφαρμοσμένης φιλοσοφίας: φιλοσοφική σκέψη στραμμένη στις προκλήσεις της μέσης ηλικίας. Και παίρνει τη μορφή ενός οδηγού αυτοβοήθειας. Αν και παραμελημένες από τους φιλοσόφους, οι δοκιμασίες της μέσης ηλικίας είναι φιλοσοφικά ενδιαφέρουσες και επιδέχονται θεραπεία με τα εργαλεία που χρησιμοποιεί η φιλοσοφία. Μέχρι τον 18ο αιώνα περίπου, δεν υπήρχε ξεκάθαρη γραμμή που να διαχωρίζει την ηθική φιλοσοφία από την αυτοβοήθεια. Οι φιλόσοφοι συμφωνούσαν πως ο στοχασμός σχετικά με την καλή ζωή θα έπρεπε να βελ-

τιώνει τη ζωή μας. Ο διαχωρισμός μεταξύ αυτών των στόχων είναι μια πρόσφατη ανακάλυψη. Στις μέρες μας λίγοι φιλόσοφοι γράφουν βιβλία αυτοβοήθειας. Όταν το κάνουν επικαλούνται κυρίως τους κλασικούς, συχνά τους Ρωμαίους στωικούς, τον Κικέρωνα, τον Σενέκα και τον Επίκτητο, λες και η φιλοσοφία σταμάτησε να λέει κάτι σχετικό με τη ζωή πριν από δύο χιλιάδες χρόνια. Η προσέγγισή μου δεν είναι ιστορική. Παρόλο που αναφέρω παλιούς φιλοσόφους, αρχαίους και σύγχρονους, δεν τους αντιμετωπίζω ως αρχαία σοφίας αλλά ως συνομιλητές στη διερεύνηση των θεμάτων που με απασχολούν – και ελπίζω κι εσάς.

Αυτό το βιβλίο διαφέρει από τα συνηθισμένα βιβλία αυτοβοήθειας, από τη μια επειδή ασχολείται περισσότερο με βασικά ερωτήματα σχετικά με το πώς να νιώθει κανείς για τη ζωή του, από την άλλη επειδή ασχολείται λιγότερο με αλλαγές που φαίνονται προς τα έξω. Για τους περισσότερους από μας, στη μέση ηλικία δεν είναι πολύ αργά για να ξεκινήσουμε κάτι καινούργιο, παρόλο που συχνά μας φαίνεται έτσι. Μην ξεγελιάστε από την αίσθηση περιορισμένου χρόνου που συνοδεύει τη μέση ηλικία. Έχετε περισσότερο χρόνο απ' όσο νομίζετε. Πέραν αυτού, υπάρχουν άλλα βιβλία να συμβουλευτείτε σχετικά με την αλλαγή καριέρας στα πενήντα ή την εργένικη ζωή στα σαράντα πέντε. Δεν θα δώσω τέτοιου είδους συμβουλές. Θα επιχειρήσω όμως να δώσω συμβουλές, να μεταδώσω στρατηγικές προσαρμογής στη μέση ηλικία που

εμπνέονται από φιλοσοφικές ιδέες. Όπου οι συμβουλές είναι γνωστές, θα διερευνήσω τη φιλοσοφία που βρίσκονται πίσω τους. Όπου είναι ανοίξεις, θα επιχειρηματολογήσω για την ορθότητά τους.

Σε αυτή τη διαδικασία δεν θεωρώ δεδομένες τις προηγούμενες γνώσεις. Προσπάθησα να γράψω ένα βιβλίο που μπορεί να διαβαστεί ενώ στέκεται κανείς στο ένα πόδι: μειώνω τις λεπτομέρειες και επιλέγω τη συντομία αντί της πληρότητας. Τα κεφάλαια που ακολουθούν ασχολούνται με ορισμένες μορφές κρίσης μέσης ηλικίας. Αντιμετωπίζουμε την αίσθηση πως η ζωή είναι πολύ απαιτητική, πολύ αφιερωμένη σε ανάγκες: αυτό είναι το θέμα του κεφαλαίου II. Για να το λύσουμε θα διερευνήσουμε έννοιες της λογικής, της αξίας και της καλής ζωής που προέρχονται από τον Αριστοτέλη, και θα μάθουμε τη σημασία του να κάνει κανείς αυτό που δεν έχει ανάγκη να κάνει. Έχουμε επίσης την αίσθηση εγκλεισμού στην τωρινή ζωή μας, όσο χαρούμενοι κι αν είμαστε, την παραδοχή απώλειας κάποιων εναλλακτικών, και αυτό είναι το θέμα του κεφαλαίου III. Θα μάθουμε ότι οι επιλογές είναι υπερτιμημένες και ότι υπάρχει κάτι καλό όταν μας ξεφεύγουν κάποιες. Στη μέση ηλικία έχουμε την αίσθηση ενός ατελούς παρελθόντος που δεν μπορεί να αλλάξει και το οποίο οφείλουμε να αποδεχτούμε, και το εξετάζουμε στο κεφάλαιο IV. Θα μάθουμε τότε και γιατί πρέπει να είμαστε χαρούμενοι που κάναμε ένα λάθος. Στο κεφάλαιο V βλέπουμε πώς αντιμετωπίζεται η αίσθηση του χρόνου που

περνάει, ή που τελειώνει, η επίγνωση της θνητότητας. Θα ασχοληθούμε με φιλοσοφικές θεραπείες για το φόβο του θανάτου. Και τέλος, η αίσθηση της επανάληψης και της εξάντλησης με τη διαδοχή πλάνων, μέρα με τη μέρα, χρόνο με το χρόνο, είναι το θέμα του κεφαλαίου VI. Θα μάθουμε τι σημαίνει να ζεις στο παρόν, πώς θα μπορούσε να λύσει την κρίση μέσης ηλικίας, και γιατί βοηθά ο διαλογισμός.

Προτού αναζητήσουμε απαντήσεις, ξεκινάμε, στο πρώτο κεφάλαιο, με την ιστορία του ζητήματος της κρίσης μέσης ηλικίας. Θα διερευνήσουμε το στερεότυπο της μέσης ηλικίας ως περιόδου κρίσης, αποκαλύπτοντας το πρόσφατο παρελθόν του. Θα χαρτογραφήσουμε το μεταλλασσόμενο παρόν του, την εξέλιξή του από αποπροσανατολιστικό τραύμα σε διαχειρίσιμη δυσφορία. Και θα βρούμε μια θέση για τη φιλοσοφία στο μέλλον του. Οι σύγχρονοι φιλόσοφοι έχουν δώσει ελάχιστη σημασία στο γήρας, στις σωματικές και χρονικές συνθήκες της παιδικής ηλικίας, της μέσης ηλικίας και των γηρατειών. Έχει έρθει η στιγμή να αλλάξει αυτό.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΜΕΣΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Σύμφωνα με τον ποιητή και βιβλιοθηκονόμο Φίλιπ Λάρκιν «Τι εστί στην πράξη σαρκική ομιλία / το 'μαθα εγώ (μάλλον αργά) το '63*». Μπορούμε να χρονολογήσουμε την καταγωγή της κρίσης μέσης ηλικίας με την ίδια ακρίβεια. Το 1965, ο ψυχαναλυτής Έλιοτ Ζακ δημοσίευσε το άρθρο που εισήγαγε για πρώτη φορά τη φράση «Θάνατος και η κρίση μέσης ηλικίας». Ανατέμνοντας την κρίση, ο Ζακ αναφέρει έναν ασθενή γύρω στα τριάντα πέντε:

«Μέχρι τώρα», είπε, «η ζωή έμοιαζε με ατέλειωτη ανάβαση, με μόνη θέα τον μακρινό ορίζοντα. Τώρα ξαφνικά μοιάζω να έχω φτάσει στην κορυφή του λόφου, και μπροστά μου εκτείνεται μια κατηφόρα, και βλέπω πού τελειώνει—αρκετά μακριά, είναι αλήθεια αυτό— αλλά ο θάνατος βρίσκεται σαφώς στο τέρμα».

* Φίλιπ Λάρκιν, «Annus mirabilis» (μτφρ. Κώστας Κουτσουρέλης).

Αν διαβάσετε αυτό το βιβλίο, είναι πιθανό να ταυτίζεστε κάπως με την παραπάνω περιγραφή. Γνωρίζετε πώς θα έπρεπε να νιώθετε, είτε το νιώθετε είτε όχι. Έχετε ζήσει αρκετά ώστε να αναρωτιέστε «αυτό είναι όλο;». Αρκετά ώστε να έχετε κάνει κάποια σοβαρά λάθη, να κοιτάτε πίσω, σε περασμένους θριάμβους και αποτυχίες, με περηφάνια και μεταμέλεια, να κοιτάζετε στο πλάι προς χαμένες εναλλακτικές, ζωές που δεν επιλέξατε και δεν μπορείτε να ζήσετε, και να κοιτάτε μπροστά, στο όχι άμεσο—ούτε όμως και τόσο μακρινό—τέλος της ζωής με την απόσταση να μετριέται πλέον σε μονάδες κατανοητές: άλλα σαράντα χρόνια, με κάποια τύχη.

Δεν είστε ο πρώτος. Έχουμε σύγχρονα παραδείγματα, όπως ο Λέστερ Μπάρνχαμ στην ταινία *American Beauty*, που παραιτείται από τη δουλειά του, αγοράζει ένα γρήγορο αυτοκίνητο και επιθυμεί τη γοητευτική φίλη της έφηβης κόρης του. Αλλά υπάρχουν και πολύ παλιότερα παραδείγματα. Μια αποσπασματική ιστορία θα ανέφερε τον πρωταγωνιστή του υπέροχου μυθιστορήματος του Τζον Γουίλιαμς *Στόουνερ*, ο οποίος, στα σαράντα δύο του, με έναν αποτυχημένο γάμο και μια στάσιμη καριέρα, «δεν έβλεπε μπροστά του τίποτα που να επιθυμεί να απολαύσει και πολύ λίγα πίσω του που να θέλει να θυμάται». Δεν είναι παράξενο που ξεκινά τον αναμενόμενο εξωσυζυγικό δεσμό. Θα ανέφερε τον παράλογο άνθρωπο στο *Μύθο του Σίσσυφου*, του Αλμπέρ Καμύ από το 1942, η υπαρξιακή κρίση του οποίου δεν είναι άχρονη αλλά έρχε-

ται «όταν ένας άνθρωπος διαπιστώνει ή λέει ότι είναι τριάντα χρονών».

Αναγνωρίζει ότι βρίσκεται σε μια κρίσιμη καμπή και παραδέχεται ότι πρέπει να την περάσει. Ανήκει στον χρόνο και, με τη φρίκη που τον κυριεύει, αναγνωρίζει σ' αυτόν τον χειρότερο εχθρό του. Το αύριο, ευχόταν το αύριο, όταν όλο του το είναι θα 'πρεπε να το αρνηθεί. Αυτή η επανάσταση της σάρκας είναι το παράλογο*.

Και θα ανέφερε το βιβλίο *Η ιστορία του κ. Πόλλυ* του Η. G. Wells, τη σκοτεινά κωμική ιστορία ενός βαρυστημένου καταστηματούρχου, που η αποτυχημένη του απόπειρα αυτοκτονίας τον μετατρέπει σε τοπικό ήρωα –τον αποθεώνουν επειδή έσβησε τη φωτιά που ο ίδιος έβαλε– και τον κινητοποιεί να ξεκινήσει και πάλι τη ζωή του. Το βιβλίο κυκλοφόρησε το 1910.

Αν οι απεικονίσεις της κρίσης μέσης ηλικίας προηγούνται του ορισμού της το 1965, πόσο πίσω μπορούμε να εντοπίσουμε το ίδιο το φαινόμενο; Ξαφνιαζόμαστε μαθαίνοντας πως τα παραδείγματα του Ζακ δεν προέρχονται τόσο από την κλινική εμπειρία του αλλά από τη ζωή των καλλιτεχνών. Του είχε κάνει εντύπωση η συχνότητα με

* Αλμπέρ Καμύ, *Ο μύθος του Σίσυφου*, μτφρ. Νίκη Καρακίτσου-Ντουζέ, Μαρία Κασαμπαλόγλου-Ρομπλέν, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2005.